

Қалқабәева Сәлима Әбдіраманқызы,
филология ғылымдарының кандидаты,
қауымдастырылған профессор,
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ,
Алматы, Қазақстан

ӘЗІЛХАН НҮРШАЙЫҚОВ ПРОЗАСЫНЫҢ ПОЭТИКАСЫ

Әдебиетіміз бен әдебиеттануда қай кезеңде де маңызын жоймайтын өзекті мәселенің бірі – тұлғатану саласы. Тұлғатану әдебиет тарихын тануға, шығармашылық тұлғаларымыз жасаған әдеби мұраларды халық игілігіне айналдыруға қызмет етеді. Әдебиеттанудағы тұлғатанудың басты объектісі – шығармашылық тұлға.

Шығармашылық тұлға өзі өмір сүрген қоғамның шындығын бейнелей отырып, сол дәуірдің сөзін сөйлейді, бүкіл адамзатқа қызмет ететін әдеби мұра қалдырады. Әдебиет тарихында халықтың өмірін бейнелеудің жаңа бағытын ашқан, белгілі бір тың әдеби әдіске сүйеніп жазылған туындыларды дара туындыгерлер ғана дүниеге алып келді. Мұндай әдебиет алыптарын шығармашылық тұлға деп танимыз. Қазақ әдебиетінде мұндай тұлғалар көп болғанымен, әзірге қазақ әдебиеттануында арнайы жеке саланың зерттеу объектісіне айналған шығармашылық тұлғалар некен-саяқ. Қазақ әдебиеттануында тұлғатану мәселесі Абайтанудан басталатынын білеміз. Қазірге дейін Абайтану, Әуезовтану, Жамбылтану, Ахметтану сияқты тұлғатанушылық бағытындағы зерттеулер, ізденулер дәстүрлі түрде жалғасып жатыр. Дегенмен де санаулы тұлғалармен шектеліп қалмауға тиіспіз.

Биылғы жылы 100 жылдық мерейтой иесі Әзілхан Нұршайықов та – тұлғатанудың жеке саласына айналуға лайықты әдебиетіміздің алыбы. Қазақтың көрнекті қаламгері, Қазақстанның халық жазушысы, Мемлекеттік сыйлықтың лауреаты Әзілхан Нұршайықов – өміршең шығармаларды дүниеге әкелген қаламы қарымды шығармашылық тұлға.

Әдебиетімізге 60-70 жылдары прозалық шығармалары арқылы идеялық-көркемдік жаңа сипаттар, жанрлық-стильдік ерекшеліктер мен дара поэтикалық қуат алып келген жазушы Әзілхан Нұршайықов болғандығын қазақ оқырманы ғана емес Кеңестік Одақтың әдеби қауымы мойындады.

Ә.Нұршайықовтың дара қолтаңбасы мен шығармашылық тұлғасын тану үшін академиялық өмірбаянынан бастап, жазушылық зертханасының қат-қабат қырларына, суреткерлік шеберлігіне үңіліп, дәлелді әдеби талдаулармен тұжырымдап, шығармаларына объективті баға берілуге тиіс. Өйткені жалқыны танымай жалпыны тани алмаймыз. Әзағанның дара болмысын өзіндік қолтаңбасын таныту үшін жазушы шығармаларының поэтикасын сөз еткен абзал.

Жазушының әдеби бетін айқындау – оның өмір тәжірибесін, шығармашылық еңбек жолын, ерекшеліктерін, материал жинау, образ жасау тәсілдерін, яғни жазушылық зертханасының қат-қабат қырларын тануға жол

ашады. Ә. Нұршайықовтың жазушылық лабораториясын зерттеп қарасақ, публицистикадан көркем прозаға бет бұрған алғашқы кезеңінен-ақ адами құндылықтарды шығармаларының басты дінгегі ете алуынан жазушы шығармашылығының идеялық-тақырыптық ерекшелігін аңғару қиын емес. Болмысынан гуманист-жазушы мейлі әскери-қаһармандық тақырыпқа иек артсын, мейлі еңбек пен махаббатты сөз етсін өз идеясының түп қазығын адам бойындағы гуманистік құндылыққа әкеп тірейді. Рас, адамгершілік мәселесін қозғамайтын шығармалар кемде-кем. Алайда, Ә. Нұршайықов оны өз дүниетанымы тұрғысынан, жаңаша әдіс-тәсілмен шеше біледі. Осы бір өмірлік мәнді мәселені нақты деректерді, өмірлік ащы тәжірибені ұсына отырып көркем шындыққа айналдырады. Мұнысы шығарманың өнегелік, тәрбиелік жақтарын арттырып отырады. Оның тырнақалды туындыларынан бастап қай жанрда жазылған шығармаларын алсаңыз да жазушы өзі көріп, басынан өткерген немесе замандастары куә болған жайларды ғана суреттейді. Мысалы, «Ақиқат пен аңыз» роман-сұхбаты, «Махаббат, қызық мол жылдар» романы, «Махаббат жыры», «Ғажап адам», «Тоғыз толғау» повестері, майдан жазбалары – бәрі тарихи деректер, құжаттар негізінде жазылған дүниелер. Жазушыда фактілер, деректер, құжаттар негізінде жазу стилінің орнықты қалыптасуының сыры әдебиетке очеркист, публицист ретінде келуінде.

Өмір жолы мен қызмет еткен жылдары халық тағдырының қиын сынға түскен кезеңдеріне тұспа-тұс келген Ә.Нұршайықовтың шығармаларын оқығанда, ең алдымен, сол заман бедері мен замандастарының асқақ та қайсар рухты бейнесін көреміз, жан сарайы көрікті, адамгершілікке толы кейіпкерлерді көз алдымызға елестетеміз.

Әзілхан Нұршайықов – қазақ прозасында шығармашылық тұлғалар мен әдебиет қайраткерлерінің бейнесін жасау жолында еселі еңбек еткен жазушылармыздың бірі. Ол әдебиетте өз орны бар алдыңғы буын ағалары мен замандастарын естелік, эссе, хикаялардан бастап, повесть, романдарына дейін кейіпкер етіп алады. Оның қаһармандары – Мұхтар Әуезов, Ғабит Мүсірепов, Ғабиден Мұстафин, Жамбыл Жабаев, Бауыржан Момышұлы, Мәлік Ғабдуллин, Мұқан Иманжанов, Әбділдә Тәжібаев, Тахауи Ахтанов сынды әдебиет қайраткерлері болып келеді. Жалпы суреткер қаламынан туындаған «Ақиқат пен аңыз» роман-сұхбаты, «Тоғыз толғау» повесть-монологы, «Қаламгер және оның достары» атты эпистолярлық романы, «Мен және менің замандастарым» атты өмірбаяндық романы, «Екі естелік» эссе, хикаялар кітаптарынан әдебиетімізге еңбегі сіңген көрнекті жазушы, ақын, ғалымдардың әдеби-мәдени әрі қоғамдық ортасын көреміз, олардың асқақ бейнелеріне сүйсініп, асыл қасиеттерін мойындаймыз. Жазушы бұл шығармаларында көрнекті шығармашылық тұлғалар өмірінің ғибратты тұстарын, адамгершілікпен үйлескен азаматтық келбеттерін айшықты етіп көрсетуді ізгі мақсаты еткен.

«Ақиқат пен аңыз» (1976) роман-сұхбатынан аты аңызға айналған халық батыры, Ұлы Отан соғысының даңқты қаһарманы, гвардия полковнигі Бауыржан Момышұлының ер тұлғасын, азаматтық қасиетін танысақ, «Тоғыз толғау» (1977) повесть-монологынан Кеңес Одағының Батыры, ірі әдебиетші

ғалым Мәлік Ғабдуллиннің күнделікті өмір тіршілігіндегі қарапайым бейнесі мен тұлғалық болмысын көреміз. Бұл повесте ғұлама жазушылар Мұхтар Әуезов, Сәбит Мұқанов, Бейімбет Майлин, Мәлік Ғабдуллин сияқты халқымыздың сыйлы азаматтарының тұлғалық болмысы танылады. Аты аталған әдебиет майталмандары өмірінің жеке бөлшектері жайындағы мәнді толғаулар көбіне М. Ғабдуллин мен автор тарапынан баяндалады.

Повесть-толғаудың өн бойы үлгі-өнегеге толы. Повесте М. Ғабдуллиннің әдебиетке келу жолынан, осы жолдағы С. Мұқанов, Б. Майлиндердің ұстаздық қамқорлықтарынан хабардар боламыз. Ұстаз бен шәкірттің қарым-қатынастары, Б. Момышұлымен танысып білісуі, Ж. Жабаевпен жүздесуі толғауда әсерлі баяндалған. Олардың образын эстетикалық қуаттылықпен танытып, оқырманына ғибратты үлгі беретін деңгейге көтеріп суреттейді.

Бұл образдарды толықтыруда автордың естеліктерінің, қолжазба, күнделіктерінің атқарған қызметі үлкен. «Тоғыз толғау» повесть-монологы – естелік-әңгімелерден тұратын, баяндау тәсілі өзгеше шығарма. Алғашқы әңгімесі «Ұмытылмас бейне» атты естеліктен басталады. Мұхтар Әуезовпен кездескен, сұхбаттас болған кездерінің әрбір сәті күні бүгінге дейін көңілінде сайрап тұрғандығын автордың үлкен тебіреніс, ыстық сезіммен еске алуынан байқаймыз. Керекуге келген сапарындағы кемеңгердің түр-тұлғасы, кездесуде сөйлеген сөзі автордың ерекше тебіренісіне толы. Мұханның аузынан шыққан әрбір сөз бен лебіздің құдіретін жеткізуде неше түрлі баламаларды қолданғандығын мына тіркестер мен сөйлемдерден де байқауға болады: *«Қазақша сөйлесе – тұлпар, орысша сөйлесе – сұңқар...»* [1, 23], *«Ол – теңіз ырғағы. Бірін-бірі қуып, бірінен-бірі озған теңіз толқынындай...»* [1, 24]. *Тыңдаушысы да «...жаны толқын қуған қайықтай болып, ырғала шайқалып, теңселе тербеледі: бір сәт дауылпаздай боп биікке самғап, біресе қырандай жүйткіп төмен қарай зымырайды. Содан кейін лап етіп аспанға қайта көтеріледі де, толқынды қуалай толассыз қанат қағады»* [1, 24]. Осындағы авторлық ұқсатулар мен теңеулердің өзі-ақ жазушының сөз өнерінің теңдессіз шебері екендігін мойындатады.

Ә. Нұршайықов «Тоғыз толғау» повесть-монологында Әуезовті кең эпикалық көлемде негізгі қаһарман етіп бейнелемесе де, дара шығармашылық тұлға бейнесін бұдан басқа бірнеше шығармаларында жан-жақты таныта алғандығын айта кеткен абзал. Әсіресе «Махаббат, қызық мол жылдар» (1970) романы мен «Екі естелік» (1985) эсселерінен Әуезовтің толыққанды бейнесін көре аламыз. Жазушы бұл шығармаларында Мұханның өмірінің ғибраты мол тұстарын, адамзат мойындаған дарыны мен қабілетін, кемеңгерлігі мен биік парасатын, адамгершілікпен үйлескен азаматтық қабілеттерін айшықты етіп көрсетеді.

Ә. Нұршайықов өз естеліктерінде Әуезовтей ұлы тұлғамен қандай жағдайда жүздескенін айтады. «Махаббат, қызық мол жылдар» романынан соғыс аяқталғаннан кейінгі жылдары Қазақ мемлекеттік университетіне түскенде Мұхтар Әуезовтен дәріс тыңдағанынан хабардар боламыз. Ал «Екі естелікте» автор Әуезовті 1958 жылы Керекуге оқырмандарымен жүздесуге келгенде 5 күн қасында жүріп Баянауыл ауданын аралатқанын еске алады.

Керекуден қайтқанда ұлы жазушыға үйінен дәм ауыз тигізіп, қолынан автограф алғанын, ал 1960 жылы Алматыға келгенінде Мұхаң үйіне шақырып қонақ еткенін жазады. Сәлем бермек боп имене келген Әзілханды кіші демей құрметтеуі, үйінде қонақ етуі, елдің жай-күйін сұрауы, өз үйінің жандарымен таныстыруы, оған арнап ас әзірлетуі, кітабына қолтаңбасын жазып беруі, шығармашылық кеңесін айтуы, әр сөзімен жаныңа қанат бітіретін қасиеті – бәрі-бәрі Мұхаңның адами болмысын қарапайым тұрмыстық жағдайда аша түсуге жақсы мүмкіндік тудырған.

М. Әуезовтің Кереку өңіріне сапары туралы жазған Ә. Нұршайықовтың «Әуезовпен болған бес күн» атты естелігі кезінде республикалық газетке жарияланды. Кейін толықтырылып «Екі естелік» деген атпен жарық көреді. Бұл еңбегі кезінде үлкен ілтипатқа ие болды. «Екі естелік» кітабында қазақтың біртуар жазушылары М. Әуезов пен С. Мұқанов бейнелерін сомдап, олардың халыққа белгісіз жаңа қасиеттері мен адами болмыс-бітімдері жөнінде әңгіме толғайды. Жас болса да бас болып, ұлы тұлғалармен болған жүздесуден алған әсерін баяндай жырлаған еңбегінде тек автордың танымын ғана емес халықтың, заман мен уақыттың тынысын да сеземіз.

Кемеңгер М.Әуезовтің Керекуге келген сапары жайындағы естеліктер Ә. Нұршайықовтың «Тоғыз толғау» повесть-монологында да сөз етіледі. Мұндағы «Ұмытылмас бейне» бөлімінде Мұхтар Әуезовтің білгірлігін, кішіпейілдігін, сыпайылығын, мейірімділігін көрсететін детальдар келтірілген. Әсіресе жас талапкер жазушыларға деген бейілі мен жалын беріп жігерлендіре жүретін қамқорлығы автор тарапынан баяндалатын естелік-әңгімеде үлкен ықыласпен айтылған.

Автор тарапынан баяндалатын алғашқы әңгімеден кейін Мұхаң туралы естелік-әңгімені әдебиетші-ғалым М. Ғабдуллин жалғастырады. Мұхаң образын кеңірек аша түсуде М. Ғабдуллиннің толғаулары басты қызмет атқарған. Екінші толғаудағы «Бір хаттың тарихынан», Мұхаң мен Мәлік арасындағы жазысқан хаттардан олардың әдебиет майданындағы еңбектері жайынан мағлұматтар алып, аға мен іні арасындағы сыйластықты аңғарамыз. 1955 жылдың 28 қазанында «Қазақ әдебиеті» газетінде басылған Мәлік Ғабдуллиннің «Мұхтар Әуезовке хатының» тұтастай келтірілуі, осы жылдың 11 қарашасында шыққан Мұхтар Әуезовтің «Мәлік Ғабдуллинге жауап хатының» мазмұнын беруі, М. Әуезовтің үлкен талант иесі бола тұра, әділдікке бас ие білетін, әділ сынды қабылдай алатын кішіпейілдігіне сүйсіндіреді. Осы тұста айта кететін бір жайт, бұл хаттардан тарихи шындықтың табы сезіледі. Атап айтқанда, елуінші жылдардағы әдебиет майданы атмосферасындағы келеңсіз жайлардың бір-бірімен көңілі сыйлас аға мен іні арасына да салқындық тигізгендігін түйсінеміз. Алайда адал көңіл иесі болған бұл жандардың үлкен жүрегі ұсақтыққа орын бере алған жоқ. Іні аға алдында кешірім сұрай білсе, аға оны кешіре алды. Осы хаттарды оқи отырып, ұлы адамдардың мәдениеттілігіне, сыпайылығына тәнті болып, әркез әдеби сын осындай биік дәрежеден көрініп жатса деп ойлайсың.

Ә. Нұршайықовтың «Тоғыз толғау» повесть-монологында Мәлік Ғабдуллиннің әдебиет тарландары М. Әуезов, Ж. Жабаев, С. Мұқанов, Б.

Майлиндермен кездесулері, Кеңес Армиясында қызмет еткен кездеріндегі қызықты эпизодтар жеке новеллалар түрінде беріледі. «Тоғыз толғау» повесть-монологы қаламгер замандастарының өз аузынан айтылып, қағазға түсірілген толғау іспетті. Ұлы тұлғалар мен атақты адамдар ғұмырының ұшқындары, солардың өмірінің бөлшектері іспетті бұл толғаулар деректі материалдарға толы. Бұдан Ә.Нұршайықов шығармаларының ұлт тұлғаларын танытудағы маңызының зор екенін көреміз.

Әзілхан Нұршайықов прозасының тағы бір поэтикалық даралығы – оның документтік, нақты деректілік табиғатымен байланыстылығы, оны адам жанының күрделі табиғатын танытуда да шебер қолдана алатындығы. Кейіпкер немесе автор тарапынан айтылған ақиқат әңгімелер кез келген көркем ойдан шыққан дүниеден әлдеқайда бағалы, әсерлі.

Жазушы қай тақырыпты жазса да өмір дерегінен алды, оған көркемдік қуат дарыта білді. Әзілхан Нұршайықов кезінде әдебиетімізге жанрлық-стильдік ерекшеліктер ала келген жазушының бірі болды. Жазушы шығармаларына материал жинауда ғана емес, оны оқырманына жеткізуде де ұтқырлық танытады. Мейлі мақала, очерк жазсын, мейлі әңгіме, повесть немесе роман жазсын оның оқырманға тартымды болуына, оқушысын бір сарындылықпен жалықтырмауға тырысады. Бұл үшін олардың түр жағынан бір-біріне ұқсамауы жолында ізденіс жасайды. Оның шығармаларының роман-диалог, повесть-монолог, естелік-әңгіме, т.б. болып келуі соның айғағы. Тіпті очерктерінің өзі очерк-эссе, очерк-әңгіме, естелік-очерк болып, ал мақалалары хат, бетпе-бет әңгіме, шағын пьеса, публицистикалық толғау түрінде жазылып, жаңа нақыл, жарасты теңеулермен өрнектеліп келеді. Мұндай жанрлық ізденістері жазушылық стилінің тағы бір қырын танытып тастайды.

Ә. Нұршайықов талантының қуаты мен дара қолтаңбасын айғақтайтын шығарма халық батыры Бауыржан Момышұлы туралы жазылған «Ақиқат пен аңыз» роман-диалогы болды. Шығармаға ден қойып қарасақ, оның стиліне де, жанрына да журналистиканың әсері болғандығы айқын сезіледі. Тіпті шығарманың тууына «Жұлдыз» журналының тапсырмасы түрткі болғандығын автордың «Ақиқат пен аңыз» қалай туды?» деген мақаласынан білеміз. Сауал мен жауап түрінде жазбақ болған интервью очеркі болашақ романның жанры мен стилін айқындап берді. Шығарманың деректілік стильмен сұхбат түрінде жазылуы оны деректі көркем роман-сұхбат деп атауымызға толық мүмкіндік берді. Сұхбат түрінде кең көлемді эпикалық шығарма жазу – Ә.Нұршайықовтың әдебиет жанрына салған дара соқпағы болды. Әзағанның бұл жаңалығы кезінде әдебиетші қауым назарынан тыс қалған жоқ. Белгілі академик-ғалым Р.Бердібаев: «Роман-диалог қазақ әдебиетінде бұған дейін кездеспеген форма. Бұл ретте жазушының соны соқпақ салғаны, қазақ романының мүмкіндік кемерін кеңейте түсетіні анық» [2, 140-144], – дейді «Ақиқат пен аңыз» роман-сұхбаты туралы. Көлемді шығармада оқиғаны бұндай формада баяндау тек қазақ әдебиетінде ғана емес, басқа да туыстас халықтар әдебиетінде бұрын-соңды болған жоқ. Расында, профессор Т. Кәкішев айтқандай, «қазақ прозасының қалыптасу дәуірінде

сұрақ-жауап түрінде жазылған әңгімелер кездесетін, бірақ осы романдағыдай көркемдік тенденцияға айналған емес. Мұнда интервью формасының елесі ғана бар. Сұрақ қойып, жауап тыңдаушы автор кейіпкер өмір өткелдерінің ірі-уағын, ащы-тұщысын іріктемей шежірешідей шерте беруге ниеттенгенмен, образ сомдауға қажетті детальдарға назар аударған жан дүниесі де, ой арманы да оқушыға сезіліп отырады. Ал сауалдарға жауап қайтарып отырған қаһарман өзінің көркем шығарма кейіпкеріне айналып отырған сәтін іштей сезіп, соны ажарлы тұтастыққа жеткіземін дегенмен шындық арқауын аттамайды» [3]. Сұрақ-жауап әңгімені өрбітер қозғаушы басты тетік болғанымен, автор сұрақ-жауап сұрлеуімен ғана тартып отырмай, лирикалық шегіністер жасап, айтқалы отырған ойын қосымша деректермен толықтырып отырады. Ал бұдан біз роман жанрына тән көптеген көркемдік элементтерді табамыз. Кітаптың сұхбат түрінде жазылуы авторға талай мүмкіндіктер берді. Біріншіден, қаһарманын шығарма мақсатына қарай бағыттауға әрі оны әр қырынан танытуға жол ашса; екіншіден, шығарманың тарихи шыншылдығын арттырды; ал үшіншіден, автордың оқиғаны өз тарапынан да баяндауына, өз сезімдерін еркін білдіруіне мүмкіндіктер жасады. Роман-диалогта автор мен кейіпкердің кезектесе отырып сөйлеуі – өз ойы мен болмысын танытуда да, роман оқиғасын өрбітуде де өзгеше бір әдіс болған. Сұхбат барысында екі түрлі мінезді (бірі – қатал, екіншісі – жұмсақ) жанның тіл табысып, пікір түйістіре алғанына таң қалмасқа болмайды. Бұның сыры тереңдегі жан дүние ұқсастығында жатса керек. Ол – адалдық, әділ сөйлеушілік, өзге пікірмен санаса алушылық, сезімталдық. Мұндай ұқсастықты мәселе төңірегінде ой қозғау, деталь, эпизодтарды сөз ету, одан түйін жасауларынан аңғарып жатамыз.

Шығармадағы жазушының өз образы жайынан сөз қозғағанда авторлық баяндау тәсілін айтпай кетуге болмайды. Себебі көркем туындының нарративтік жүйесі автордың сөзі мен толғаныстары арқылы келісті өрнек табатындықтан, шығармада, автор мен нарратор көп ретте ортақ қызмет атқарады. «Яғни, авторлық сана жеке-дара өмір сүрмейді. Ол өзге саналармен әр қырынан сабақтасып, құрылым жағынан түрлі баяндау деңгейлерін алып жатады және көркемдік орайында жанрлық-стильдік принциптермен сабақтас болады». [4, 89]. Жалпы баяндау тәсілі жазушы үшін бет алған нысанаға жетудің жолы іспетті болғандықтан, суреткер оны өз идеясы мен шығарманың материалдық негізіне сай етіп таңдайды.

Оқиға деректілігі мен образ шынайылығына аса ден қоятын Ә. Нұршайықов шығармаларында негізінен бірінші жақтан баяндау тәсілін қолданады. Мұнысы автор үшін шындықты бейнелеудің жолын ашқан. Ірі стилист – жазушы Ш. Айтматов бірінші жақтан баяндауда шындықты толымды етіп көрсету мүмкіндігі шектеулі екендігін айтады [5, 166]. Алайда, Ә. Нұршайықов осы қиындықты жеңіп, баяндаудың бұл түрінің кемерін кеңейте түседі. Тек авторлық баяндау сұрлеуімен тартып отырмай бірде баяндаушы-нарратор – кейіпкер болса, бірде ол қызметті әңгімеші-нарратор атқарып отырады. Бұған қоса ауызша тұрмыстық баяндаудың түрлерін (хаттар, күнделіктер, құжаттар т.б.) пайдалана отырып, шығарма мазмұнын

кеңейтіп өрбіте баяндайды. Бұл әдісі, біріншіден, шығарманы ықшамдап, тартымдылығын арттырса, екіншіден, суреттелген жайдың шыншылдығын күшейтеді, ал үшіншіден, автор қатысын байқатады. Жазушы өз замандастарының образын суреттеуде де осы тәсілді қолданады. Мұндай шығармаларының ұлғайтылған ішкі монолог түрінде жазылуы замандастың жан дүниесін психологиялық нәзіктікпен көрсетуге жол ашқан. Мысалы, замандастар болмысын, олардың биік моральдық келбетін алға тартатын «Махаббат, қызық мол жылдар» романының оқиғасы бас кейіпкер – Ербол аузымен баяндалып, бар құбылысқа талдау соның сезімі, көңіл-күйі, көзқарасы арқылы берілуінің өзі баяндаушы (нарратор) – қаһарманның болмысын танытып отырады. Онсыз шығарма шыншылдық қуатқа, тәрбиелік мәнге ие бола алмайды. Сондықтан кейіпкер автор идеясына бағынса, ал автор жалпы адамзаттық мораль ережелерін қатаң ұстанады. Бұдан келіп нарратор-кейіпкер – автор – оқырман санасының сфераларында идеялық-эстетикалық бірлік туындайды. Осындай бірлікті Ә. Нұршайықов «Махаббат, қызық мол жылдар» романында лирикалық баяндау жүйесіне сыйғыза алған. Бұл шығарманың лирикалық сарынға құрылғандығын дәлелдейді. Өрі адам жанын танытудағы басты әдісі болғандығын көрсетеді.

Шынайы лиризм өрнектерін жазушы замандас образын, оның адамгершілік сапасын тереңірек суреттеуде де тиімді пайдаланған. Жазушы ол үшін психологиялық суреттеу принциптеріне жүгінген. Ал психологиялық суреттеу әдеби кейіпкердің адамгершілік қасиеттерін сыннан өткізудің, өзін танытудың бірден-бір жолы. Шындығында психологиялық талдаусыз қаһарманның ішкі жан дүниесін, характерін суреттеу мүмкін емес. Қаһарманның көкейге қонымды болуы үшін бұл мәселе басты шарт. Содан да болар жазушының замандас образын сомдайтын «Махаббат, қызық мол жылдар», «Әсем», «Ботакөз» атты шығармаларының қай-қайсысын алсақ та психологизм мен лиризмнің бірлігін көреміз.

Журналистік соқпақтан өткен қаламгер Ә. Нұршайықовтың қаламынан туған шығармалар құндылыққа, қазақ халқының рухани қазынасына айналған дүниелер деп толық айта аламыз. Ол «Алыс ауданда», «Тың астығы», «Жомарт өлке» сияқты көптеген очерктер жинағының, «Махаббат жыры», «Алтын соқпақ», «Батырдың өмірі», «Мен журналиспін» атты публицистикалық топтамалардың, «Автопортрет», «Жамбылға хат» әскери естеліктер, «Қаламгер және оның достары», «Өмір өрнектері», «Екі естелік» тағы басқа да көптеген кітаптардың авторы.

Ә. Нұршайықов – естелік, күнделік, хат жанрларын көркем проза деңгейіне көтерген жазушы. «Қаламгер және оның достары» атты эпистолярлық романы, «Өткелдер» роман-естелігі, әдебиетші қауым күнделік-эпопея деп баға беріп жүрген «Өмір өрнектері» атты әдеби күнделіктері бұған дәлел. Қарапайым өмірлік деректерден мәнді дүние тудыра білетін еңбекқор қаламгердің әскери, тұрмыстық және әдеби күнделіктері өмірінің соңғы жылдарында жеке кітап болып жарық көріп жатты.

Жазушы естелік жанрына да ерекше ден қойды. Естелік жанрына былай баға береді: *«Естелік жазуға ерекше шеберлік қажет. Өз заманының*

шындығын жан-жақты қамтып жазған шынайы естеліктің көркем шығармадан еш кемдігі жоқ. ...оқиганы, кейіпкерді табиғи болмысымен көрсете алатын шығарма – естелік». 1985 жылы қазақтың ұлы жазушылары М. Әуезов пен С. Мұқанов туралы «Екі естелік» эссесін жазса, 2000 жылы Әзілхан Нұршайықов әдебиетімізге бір емес, қатарынан екі тың туындысын алып келді. «Қаламгер және оның достары» атты эпистолярлық романы мен автордың өзі «әдеби күнделіктер» деп атаған «Өмір өрнектері» кітабын оқырманға ұсынды. Сонымен қатар адал жары, өмірлік қамқоры, сенімді серігі бола білген Халима апайдың бейнесін өшпестей етіп «Мәңгілік махаббат жыры» атты прозалық поэма жазды.

Ә.Нұршайықов шығармашылығының мол мұрасы 2005 жылы «Қазығұрт» баспасынан шыққан таңдамалы шығармаларының он томдығында тұтастай жинақталып берілді. Көзі тірісінде әдеби мұрасының шашауын шығармай келешек ұрпаққа жиып-теріп беруі жазушының өз еңбегіне де, ұрпақ алдындағы борышқа да жауапкершілікпен қарауы деп бағалап, тағзым етсек артық болмас дер едім.

Ал енді Әзілхан Нұршайықов шығармашылығының зерттелуі жайына келер болсақ, туындыгер жайында дер кезінде мерзімді басылымдарда сындарлы пікірлер айтылып, дара қолтаңбасының қырларына баға беріліп отырды. Қазіргі таңда Ә. Нұршайықов шығармашылығын әр қырынан зерттеп, ғылыми еңбектер жазған ғалымдарымыздың [6, 7, 8, 9, 10] қатары арта түсуде. Туындыгердің әдеби мұрасының танымдық-тағлымдық мәнін, тарихи-деректілік сипатын, дара стилін ғылыми зерттеу аспектісіне айналдырған ғалымдардың ізденістері туралы мәліметтер «Әйгілі Әзаға» атты естелік-эсселер жинағында [11] кеңірек айтылған.

Адамзаттың тағдыры мен тіршілігі, болмысы мен арман-мұраты шынайылықпен көркем өрнектеліп, тұлғалана бейнеленген Ә. Нұршайықовтай дара туындыгердің ғибратты шығармашылығы әлі де талай зерттеу нысанына айналып, ондағы құндылықтардың дәріптеле түсетіні аян. Өйткені өмірдің өзінен ойып алып, көркемдік қуат дарытып жазған Ә. Нұршайықовтың шығармалары өнегеге толы, болашақ үшін де өте қажет өміршең шығармалар.

Әдебиеттер:

1. Нұршайықов Ә. Таңдамалы шығармаларының он томдығы. – Алматы: «Қазығұрт», 2005. Т.5. – 552 бет.
2. Бердібаев Р. Аңызға ұласқан ақиқат. «Жалын», 1977. № 1. 140-144 беттер.
3. Кәкішев Т. Шынайы өмір жыршысы. «Қазақ әдебиеті», 1992, 4 желтоқсан.
4. Майтанов Б. Қаһарманның рухани әлемі. – Алматы: Жазушы, 1987. – 232 бет.
5. Айтматов Ч. Точка присоединения. «Вопросы литературы». 1976. №8. С. 146-167.

6. Қалқабаева С.Ә. Ә.Нұршайықов прозасындағы адамгершілік ізденістер. Филол. ғылымд. канд... дис. авторефераты.– Алматы, 1995.
7. Нұрымова Қ. «Әзілхан Нұршайықовтың «Махаббат, қызық мол жылдар» романының шығармашылық тарихы». Филол. ғылымд. канд... дис. авторефераты. – Алматы, 1997.
8. Доскеева Ш. Ә.Нұршайықов шығармаларындағы замандас бейнесі. Филол. ғылымд. канд... дис. авторефераты. – Астана, 2009.
9. Тоқтағазин М. Әзілхан Нұршайықов шығармаларындағы деректік негіз және көркемдік сипат. Филол. ғылымд. канд... дис. авторефераты. – Астана, 2010.
10. Кенжегарина А. Әзілхан Нұршайықов шығармаларындағы тәлім-тәрбиелік идеялар. Филол. ғылымд. канд... дис. авторефераты. – Алматы, 2010.
11. Әйгілі Әзаға. Естеліктер мен эсселер. – Астана: Фолиант, 2012.